

עמדות חיילים כלפי השתתפות בתכנית השלמת השכלה בצה"ל

"אם רוצים להצליח בחיים, אסור לוותר"

תקציר

יצחק גילת¹ חנה עזר¹ רחל שגיא¹ נועה אזולאי²

עוזרת מחקר שני שטיינברג

תשרי תשע"ד ספטמבר 2013

¹ מכללת לוינסקי לחינוך

² חיל החינוך והנוער בצה"ל

חיל החינוך והנוער מפעיל תכנית להשלמת השכלה המיועדת לחיילים במהלך שירותם הצבאי כהכנה להשתלבותם בחברה הישראלית. החיילים העומדים בקריטריונים להשלמת השכלה יכולים לבחור האם להשתתף או לא להשתתף בתכנית. המחקר הנוכחי בחן מספר היבטים הקשורים להשתתפות בתכנית ועשה זאת מנקודת מבט של שלוש אוכלוסיות: א. חיילים בשירות חובה שבחרו להשתתף בתכנית (להלן "לומדים"). ב. חיילים בשירות חובה שבחרו לא להשתתף בתכנית (להלן "לא לומדים"). ג. חיילים שהשתחררו מהצבא שלוש עד חמש שנים לפני מועד המחקר והוצע להם להשתתף בקורס בעת שירותם הצבאי. חלקם השתתפו בתכנית וחלקם לא השתתפו (להלן "משוחררים"). השאלות שנבחנו בנוגע לשתי האוכלוסיות הראשונות התמקדו בתהליך קבלת ההחלטה – מה הם המניעים להחלטה ומי השפיע עליה – וכן בתרומה של התכנית עבור אלה שהשתתפו בה. השאלה שנבחנה בנוגע לאוכלוסייה השלישית התמקדה בהשוואה בין הקבוצות לגבי הסתגלות לאזרחות וכן בהערכת התרומה של התכנית בקרב אלה שהשתתפו בה.

מחקר לומדים

המשתתפים היו 415 חיילים שבחרו ללמוד בתכנית, חלקם מלאו את השאלון בתחילת הקורס וחלקם מילאו את השאלון בסיום הקורס. המשתתפים היו הטרוגניים במאפיינים אישיים וצבאיים – מין, אזור מגורים, שפת אם, רמה לימודית התחלתית (על פי קריטריון של הצבא), תפקיד בשירות (לוחם, תומך לחימה, עורפי) ומסגרת שירות (רגילה, מקא"מ³). הנתונים נאספו באמצעות שאלון סגור עם שאלה פתוחה, אשר חובר במיוחד לצורך המחקר על ידי צוות המחקר בשיתוף עם מזמינות המחקר מחיל חינוך. השאלון התייחס לשלושה היבטים: סוכני ההשפעה על החלטת החייל, המניעים להחלטה, ראיית העתיד בתחומי חיים שונים. להלן מוצגים הממצאים העיקריים:

- א. ההחלטה ללמוד הושפעה מדמויות בלתי פורמאליות, בעיקר הורים וחברים, יותר מאשר מדמויות פורמאליות, אך יחד עם זאת, נמצאה מידה גבוהה למדי של השפעה לחלק מן הדמויות הפורמאליות – מפקדים ואחראים לתכנית בכנס ההסברה. עוד נמצא, שהשפעת הדמויות על ההחלטה ללמוד קשורה בשפת הדיבור בביתו של החייל, כאשר השפעתן של הדמויות הפורמאליות חזקה יותר על דוברי עברית מאשר על דוברי רוסית ולא נמצא הבדל בין שתי הקבוצות לגבי ההשפעה של דמויות קרובות.
- ב. נמצאו שלושה סוגי מניעים. המניע החזק ביותר היה תועלת אישית מן הלימודים (כמו השלמת בגרות ומציאת עבודה), המניע השני היה השלכות חברתיות (כמו העלאת המעמד החברתי) והמניע הנמוך ביותר היה ניצול הזדמנות ללמוד.
- ג. חיילים במסגרת מקא"מ נמצאו בעלי מניעים חזקים יותר – גם בתועלת האישית וגם בהיבט החברתי – מאשר חיילים במסגרת רגילה.
- ד. ניתוח התשובות לשאלה הפתוחה הראה מגוון תחומים בהם תרם הקורס, להערכת משתתפיו: חיזוק יכולות אישיות, שיפור ידע ומיומנויות למידה, גיבוש ערכים, רכישת חברים, הענקת חוויה וקבלת אישור פורמאלי. הניתוח הכמותי הראה שהתרומה השכיחה

³ מקא"מ: מרכז קידום או"כ ייחודיות מסגרת מקצועית בתוך צה"ל העוסקת בקידום וטיפוח אוכלוסיות המוגדרות כ"מיוחדות" (בנים ובנות). הבנים מתאפיינים ברובם בקשיי הסתגלות והבנות בעלות נתוני איכות נמוכים.

ביותר של הקורס הייתה בחיזוק מסוגלות עצמית ויכולות אישיות ובשיפור הידע והמיומנויות בלמידה.

מחקר לא לומדים

המשתתפים היו 84 חיילים שבחרו לא ללמוד בתכנית. הם מאופיינים בהטרוניות רבה בכל הממדים שזוינו בנוגע לאוכלוסיית הלומדים. הנתונים נאספו באמצעות אותו שאלון כמו באוכלוסיית הלומדים, שנעשו בו מספר התאמות ללא לומדים. הממצאים העיקריים מוצגים להלן:

א. החיילים ייחסו השפעה מעטה מאד לכל הדמויות שהוצגו בפניהם – הממוצעים מאד דומים, ונעים בטווח מצומצם שבין 1.51 ל 1.76 בסולם של 6 דרגות.

ב. אשר למניעים לבחירה באי השתתפות בתכנית נמצא שאף לא אחת מן הסיבות שהוצגו לחיילים נתפסה כבעלת השפעה חזקה. שתי הסיבות המשפיעות ביותר הן ההפרעה לפרנסת המשפחה והאמונה שאפשר להסתדר בחיים ללא השכלה, אם כי גם אלה לא השפיעו במידה רבה.

נערכה השוואה בין שתי הקבוצות לגבי ראיית העתיד. התוצאות מראות שלחיילים שהשתתפו בלימודים יש ציפיות גבוהות יותר באופן מובהק בתחום הלימודים ובתחום התעסוקה. כמו כן האמונה ביכולת למצוא עבודה עם הכנסה גבוהה ועבודה מעניינת – גבוהה יותר אצלם. בנוסף, תחושת המסוגלות העצמית שלהם חזקה יותר – הם מאמינים שיוכלו להשיג את המטרות שהם מציבים לעצמם יותר מאשר קבוצת הלא-לומדים. בתחום אחד יש לקבוצת הלא-לומדים ציפיות גבוהות יותר – התחום החברתי: הם מאמינים שחיי החברה שלהם יהיו טובים יותר.

מחקר משוחררים

המדגם כלל 170 אזרחים שהשתחררו מן הצבא שלוש עד חמש שנים לפני עריכת המחקר, 100 מהם השתתפו בקורס השלמת השכלה ו-70 החליטו לא להשתתף בו.

הנתונים נאספו באמצעות סקר טלפוני שכלל שלושה חלקים: א. מאפיינים אישיים של המשתתפים. ב. שאלות שבחנו את ההסתגלות של המשוחררים למסגרת החיים האזרחיים, באמצעות מדדים אובייקטיביים, כגון עבודה ולימודים ובאמצעות מדדים סובייקטיביים כגון שביעות רצון מן העבודה והערכת איכות החיים באופן כללי. ג. תפיסות לגבי תרומת הלימודים בנוגע לתחומים שונים בחיי המשיבים. חלק זה הועבר רק לקבוצת הלומדים. להלן מוצגים הממצאים העיקריים:

א. ניתוח המאפיינים של שתי הקבוצות הראה שבקרב אלה שהשתתפו בקורס היה אחוז גבוה יותר של חיילים ששרתו בתפקידי לחימה מאשר בקרב אלה שהחליטו לא להשתתף, בעוד אשר בקרב אלה שלא השתתפו בקורס היה אחוז גבוה יותר של חיילים ששרתו בתפקידים עורפיים או במפקדה. ממצא דומה התקבל גם לגבי החיילים בשרות חובה. ניתן להסביר ממצא זה בכך, שהשפעת השרות הצבאי חזקה יותר על חיילים המלאים תפקידי לחימה, הן בהיבט של המסגרת החברתית והן בהיבט של התמודדות עם קשיים ואתגרים.

- ב. התרומה העיקרית של הקורס באה לידי ביטוי בתחום הלימודים. יותר מ- 60% מאלה שלמדו סבורים שהקורס תרם להם בהיבטים שונים הקשורים בלימודים – תוספת ידע, שיפור האמון ביכולת להצליח וקידום הסקרנות והרצון ללמוד. שני תחומים נוספים בהם הוערכה תרומת הקורס כגבוהה למדי הם שיפור הדימוי של צה"ל בעיני המשתתפים ושיפור הדימוי העצמי. תרומת הקורס בתחום העבודה והחיים החברתיים נתפסה כנמוכה יותר מאשר התרומה ללימודים ולדימוי העצמי.
- ג. לא נמצאו הבדלים בין אלה שהשתתפו בקורס לבין אלה שלא השתתפו בו במדדים התנהגותיים של הסתגלות חברתית – אחוז הלומדים ואחוז העובדים אינו שונה בין הקבוצות. הרוב הגדול של המשוחררים עובדים כיום, בין אם למדו בקורס להשלמת השכלה ובין אם לא למדו, כשליש מבין המשוחררים השלימו את הברגות אחרי הצבא, וכשליש מבין אלה שלמדו בצבא ואלה שלא למדו – לומדים כיום.
- ד. נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות בהערכה הסובייקטיבית של העבודה: המשוחררים שלמדו בקורס השלמת השכלה העריכו את העבודה שלהם ככזאת שחלמו עליה והביעו שביעות רצון הרבה יותר גבוהה מן העבודה מאשר המשוחררים שלא למדו בקורס השלמת השכלה. עיון בממוצעים מראה ששביעות הרצון של קבוצת הלומדים היא גבוהה (ממוצע של 4.8 מתוך 6) בעוד אשר שביעות הרצון של קבוצת הלא-לומדים היא נמוכה מאד (ממוצע של 1.2 מתוך 6).

מסקנות

ניתוח הממצאים של אוכלוסיית החיילים ואוכלוסיית המשוחררים מעלה ששני סוגי הבחירה (להשתתף בקורס ולא להשתתף בו) מייצגים שתי אוריינטציות שונות לגבי ערכים וסדר עדיפויות בחיים. החיילים שהחליטו ללמוד מאופיינים במתן עדיפות לרכישת השכלה כאמצעי להשיג את המטרות החשובות בחיים ובשאיפה להגשמה עצמית בעבודה, בעוד אשר החיילים בקבוצת הלא-לומדים מייחסים עדיפות גבוהה לחיים חברתיים מתגמלים ואינם רואים בהשכלה תנאי הכרחי להשגת מטרה זו. עם זאת, עולה מן המחקר שאחוז דומה של משוחררים, כאלה שלמדו וכאלה שלא למדו, השלימו בגרויות אך יתכן שהדבר נובע מכך שחלק מן הלומדים הספיקו להשלים בגרויות במסגרת הקורס.. מן הראוי היה לבחון היבטים אלה במחקר עתידי באמצעות התמקדות מעמיקה יותר בתפיסות ובעמדות של אלה שבחרו לא להשתתף בקורס להשלמת השכלה. יתכן שניתן לשנות את האוריינטציה שלהם כלפי השלמת השכלה במסגרת הצבא באמצעות פעילות הסברה מתאימה ולהרחיב על ידי כך את מגוון האוכלוסיות שיפיקו תועלת מן ההשתתפות בקורס. בנוסף, כדאי להעלות למודעות של המפקדים את יכולת ההשפעה שלהם על בחירת החיילים בלימודי ההשלמה. בהקשר זה, אולי יש מקום לשקול מהן האסטרטגיות היעילות לשיחות עם החיילים ומהי התמיכה המיטבית שניתן לתת להם כאשר יוצאים ללימודים.